

BÂKÎ'NİN BİR GAZELİNİN ŞERHİ VE SES TEKRARLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN*

*Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, divansiiri@hotmail.com

Özet

16. yüzyılın önemli şairlerinden olan Bâkî, divan şiirimizin gelişmesinde ve Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmasında büyük katkıda bulunmuştur. Bu makalede, şairlerin sultanı olarak da anılan Bâkî'nin

Bir lebi gonca yüzi gül-zâr dersen işte sen

Hâr-ı gamda °andelib-i zâr dersen işte ben

beytiyle başlayan gazeli klasik usulle şerh edilmiş, gazelde kullanılan sesler yapısal açıdan değerlendirilmiştir. Bâkî, şiirinde söz ve ses tekrarlarına yer verirken beyitlerin anlamlarıyla da örtüşmesine dikkat etmiştir. Mesela, sert ünsüzler 5. beyitte âşğın zor durumda oluşunun, 6. beyitte de sevgilinin acımasızlığının şiddetini hissettirmektedir.

Ayrıca divan şiirimizde aşk motifinin kahramanları olan sevgili ve âşıkla ilgili muhteva unsurları bir araya getirilmiştir. Şair, sen ve ben zamirlerini kullanarak divan şiirindeki sevgili ve âşığa ait motifleri bütün özellikleriyle işlemiştir. Âşık ile sevgilinin vasıflarını belirtirken "sen" ve "ben" zamirlerine eşit oranda yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Bâkî, divan, Sen/Ben, Ses Tekrarı, şerh.

THE ASSESSMENT OF BAKÎ'S ONE LYRIC REGARDING ITS COMMENT AND ALLITERATION

Abstract

Baki, one of the important poets of the 16th century, contributed a lot to the development of divan poetry and its widespread in the Ottoman geography. In this article, Baki's lyric which starts with

Bir lebi gonca yüzi gül-zâr dersen işte sen

Hâr-ı gamda °andelib-i zâr dersen işte ben

these couplet has been commented with classical style and the alliterations used in the lyric have been evaluated in terms of structure. In his poems, Baki paid attention not only to the repetitions and the alliteration but also to the associations of the couplets with the meanings. For instance, the strong consonants in the fifth couplet give the feeling of the lover's being in a difficult situation, and in the sixth couplet the severity of the lover's mercilessness.

Furthermore, in divan poetry the contents regarding beloved and lover who are the heroes of the love motifs have been banded together. The poet analyzed the motifs belonging to the beloved and the lover in divan poetry by using "you and me" pronouns. While pointing out the features of the lover and beloved, he has equally used the "you and me" pronouns.

Key Words: Baki, divan, You/Me, Alliteration, Comment.

Giriş

16. yüzyılın önemli şahıslarından olan ve şiirlerinde Bâkî mahlasını kullanan şairimizin asıl ismi Mahmud Abdalbâkî'dir. Divan şiirimizin teşekkülüne ve sosyal içeriğiyle Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmasına hem şekil hem de muhteva açısından büyük bir önemi olan divanıyla katkıda bulunmuştur. Bu yönüyle, ihtişam devrinin sultanı Kanunî Sultan Süleyman zamanında Bâkî de şairlerin sultanı olarak anılmıştır. Hayatı ve divanı hakkındaki pek çok çalışma yapılmıştır (İpekten, 200; Küçük, 1994; Öztürk, 2006; Erdoğan, 2007; Gültekin, 2008; Pekiş, 2007; Erdoğan, 2009: 114-165; Eren, 2008: 31-68; Sevgi, 2009: 385-393). Biz bu makalemizde Bâkî'nin aşağıdaki gazelini klasik usulle şerh ederek kullandığı sesleri yapısal açıdan değerlendireceğiz.

Bâkî bu gazelinde sen ve ben zamirlerini kullanarak divan şiirindeki sevgili ve aşığa ait motifleri bütün özellikleriyle işlemiştir. Âşık ile sevgilinin vasıflarını belirtirken "sen" ve "ben" zamirlerini kullanmış ve muhtevayı eşit oranda paylaşmıştır.

Yedi beyitten oluşan gazelde "dirsen işte sen / ben" çift / çapraz redif olarak kullanılırken (Aydemir ve Çeltik, 2005: 167-188; Koç Keskin, 2007: 159-182), "-âr" sesleriyle de kafiye yapılmıştır.

GAZEL

Fa'ilâtün fa'ilâtün fa'ilâtün fa'ilün

- 1 Bir lebi gonca yüzi gül-zâr dirsens işte sen
Hâr-ı gamda °andelîb-i zâr dirsens işte ben
- 2 Lebleri mül saçları sünbül yanagı berg-i gül
Bir semen-ber serv-i hoş-reftâr dirsens işte sen
- 3 Pâyine yüzler sürer her serv-i dil-cûnun revân
Su gibi bir °âşık-ı dîdâr dirsens işte ben
- 4 Zülfî sâhir turrası tarrâr şuh-ı şîve-kâr
Çeşmi câdû gamzesi mekkâr dirsens işte sen
- 5 Fürkatünde teşne-leb hâtır-perîşân haste-dil
Künc-i gamda bî-kes ü bîmâr dirsens işte ben

- 6 Gözleri sabr u selâmet mülkini târâc ider
Bir amânsuz gamzesi Tâtâr dirsen işte sen
- 7 Bâkiyâ Ferhâd ile Mecnûn-ı şeydâdan bedel
'Âşık-ı bî-sabr u dil kim var dirsen işte ben (Küçük, 1994: 334).

Kelimeler

andefîb: bülbül

berg: yaprak

bîmâr: hasta, sayrı

câdû: 1. cadı, büyücü 2. gulyabâni, hortlak, vampir 3. çirkin kocakarı 4. Çok güzel göz.

çeşm: göz

dîdâr: 1. yüz, çehre 2. görme, görüşme 3. görüş kuvveti, göz.

dil-cû: gönül arayan, gönül çeken

fürkat: ayrılık

gam: dert, tasa, kaygı

gamze: süzgün bakış, çene veya yanak çukuru

gonca: tomurcuk, açılmamış çiçek

gül-zâr: gül bahçesi, gül tarlası

hâr: diken

hasta: rahatsız, sayrı

hatır: 1. zihin, fikir 2. keyif, hâl 3. gönül

künc: 1. köşe, bucak 2. kambur 3. bodrum

leb: dudak

mekkâr: hileci, düzenbaz

mül: şarap

perîşân: 1. dağınık, karışık, dağınık saç 2. bozuk, düzensiz 3. kederli, kaygılı

refâtâr: 1. hareket, yürüyüş 2. salınarak edalı yürüyüş

revân: 1. yürüyen, akan, su gibi akıp giden 2. ruh, can, nefis-i natika

sâhir: büyücü, büyüleyici tesir yapan güzel

selâmet: 1. korku ve endişeden uzak olma 2. kurtulma 3. iyi netice 4. esenlik

semen(yasemin): beyaz veya sarı renkli bazen pembe açan bir ağaç ve bu ağacın

hoş kokulu çiçeği
 şeydâ: aşktan aklını kaybetmiş, divâne, düşkün, çılgın
 şive: naz, edâ
 târâc: yağma, çapul, talan, yağma etme.
 tarrâr: yankesici
 teşne: 1. susamış 2. çok istekli
 turra: alın saçı, kıvrıkcık saç lülesi

A. Örnek Beyitlerle Şiirin Açıklanması

1. Bir lebi gonca yüzi gül-zâr dersen işte sen Hâr-ı gamda ‘andefb-i zâr dersen işte ben

Bir dudağı gonca, yüzü gül bahçesi dersen, işte sensin. Dert dikeninde inleyen bülbül dersen, işte benim.

Gonca açılmamış çiçek, tomurcuk demektir. Divan şiirinde gonca sevgilinin çok küçük ve kapalı olan ağzını karşılamaktadır. Al yanaklarından dolayı sevgilinin yüzü kırmızı güllerin bulunduğu gül bahçesine, dertler aşığın canını acıttığı için dikene, âşık da devamlı inlediği için bülbüle benzetilmiştir. Böylece lebi gonca, yüzi gülzâr, hâr-ı gam tamlamalarında belîğ teşbih sanatı yapılmıştır.

Bülbülün güle kavuşmasını dikenlerin engellediği gibi, âşığın sevgiliye kavuşmasına da dertler, tasalar fırsat vermemektedir.

Gonca, gül-zâr, hâr bahçeyle; leb, yüz kelimeleri de insan uzuvlarıyla ilgili olduğu için iki ayrı tenasüp sanatı oluşturmuştur.

Üç defa kullanılan "-âr" sesleri ve üç kelimededen oluşan uzun bir redif kullanılması beyte ahenk katmıştır.

Şair başka bir gazelinde de teşbih-i tafdil yoluyla sevgiliyi gülden daha güzel, kendini de bülbülden daha deli, daha çılgın göstermektedir:

Hüsn ile sana öykünemez çün gül-i ra'nâ

Hüzn ile bana benzeyemez bülbül-i şeydâ

Bâkî (Küçük, 1994: 104).

Şeyda bülbül olan âşık gamdan, kederden dolayı daima sarhoş ve sersem bir vaziyette dolaşmaktadır:

*Beni 'ayb eylemen dâ'im olursam mest-i lâ-ya'kil
Ki bî-hûş olmasam âsûde kılmaz bende bir gam var*

Bâkî (Küçük, 1994: 139).

İbn-i Kemâl de gonca ile dudak arasında ilgi kurarak dudağın goncadan daha güzel olduğunu teşbih-i tafdîl sanatıyla belirtmektedir:

*Lebüne öykündüğü-çün gonca edebsizlik idüp
Urdılar şöyle kim agzın tolu kan eylediler*

İbn-i Kemâl (Demirel, 1996: 64).

2. **Lebleri mül saçları sümbül yanağı berg-i gül Bir semen-ber serv-i boş-refât dirsene işte sen**

Dudakları şarap, saçları sümbül, yanağı gül yaprağı, göğsü yasemin çiçeği gibi beyaz olan, boyu servi, hoş yürüyüşlü dersen, işte (O) sensin.

Sevgilinin dudağı şaraba teşbih edilmiştir. Bunda şarabın kırmızı rengi ve içenleri sarhoş etmesi etkili olmuştur. Sevgilinin dudağı da kırmızıdır ve oradan çıkan sözlerle aşğın aklını başından alıp, onu sarhoş etmektedir. Yine sümbülle sevgilinin saçları arasında şekil ve hoş kokusu yönünden teşbih yapılmıştır. Sevgilinin kırmızı yanakları da gül yaprağına benzetilmiştir.

Sevgilinin göğsü, beyaz renkli yasemin çiçeğine, boyu da servi ağacına benzetilmiş, fakat benzeyen söylenmediği için açık istiare sanatı yapılmıştır.

Saç, leb, yanak kelimelerinde insanla; sümbül, berg-i gül, semenber kelimeleri arasında da bitkilerle ilgili tenasüp sanatı yapılmıştır.

Bu beyitte sevgilinin güzelliğiyle ilgili unsurlar sıralanmıştır. Divan şiirindeki sevgili güzel değil, en güzeldir. Bu durumda şair, onun hayâl bile edilemeyen güzelliklerini tasvir ederken çevresindeki diğer varlıkların en güzellerine benzetecektir. Benzetme yapılırken de sevgilinin en güzel olması yönü vurgulanmaktadır. Servi boyu uzun ve düzgün bir ağaçtır. Sevgilinin boyu da uzun ve düzgündür. Fakat servi bulunduğu yerde sabit iken, servi boylu sevgili hür bir şekilde yürüme özelliğine de sahiptir.

Beyitte "-er, -ül" ses öbeklerinin tekrarı, altı defa "l" yedi defa "r" seslerinin aliterasyonu ahengi sağlamıştır.

Sevgili serviden daha güzel boyuyla gül bahçesinde semt semt dolaşarak servilere onların eksik yönlerini göstermektedir:

*Bir kadem bas lutfile gel gül-şene ey serv-kad
Bileler eksüklüğün her serv-i bâlâ semt semt*

Bâkî (Küçük, 1994: 115).

Sevgilinin güzelliklerini serviye, yasemine benzeten şair, başka bir beytinde de sevgiliye meyl etmekteki asıl sebebin onun güzel boyu ve nazik teni olduğunu belirtmektedir:

Nahl-i zibâ ile nâzûk tenidür meyle sebep

Ne kad-i serv ne sîmâ-yı semendür bâ' is

Bâkî (Küçük, 1994: 118).

3. Pâyine yüzler sürer her serv-i dil-cûnun revân

Su gibi bir 'âşık-ı dîdâr dirsene işte ben

Akıcı su gibi her gönül çekici servinin ayağına yüzler süren, sevgilinin yüzüne âşık olan benim.

Bir önceki beyitte olduğu gibi burada da sevgilinin boyu serviye benzetilmiştir. Şair, suyun doğal olarak ağaçların dibine doğru akışını hüsn-i talil yoluyla serviye âşık olması şeklinde değerlendirmiştir. Âşık servinin ayağına doğru akan suya teşbih edilmiştir. Aşğın sevgiliyi görünce ihtiyarsız olarak ona doğru, onun mahallesine doğru yönelmesi benzetmenin kurulmasında etkili olmuştur.

Şair bir beytinde de yukarıdakinin tersine gönlünü suya benzetererek serv-i hıraman olan sevgilinin bu akarsuya bakmasını istemektedir:

Gönül akdı gözüm yaşı gibi ol kadd-i dil-cûya

Niçün meyl itmez ol serv-i hırâmânım akar suya

Bâkî (Küçük, 1994: 383).

Suyun serviye âşık olup ona doğru akması büyük şair Fuzûlî'nin meşhur Su Kasidesi'nde de görülmektedir:

Ravza-ı kâyına her dem durmayup eyler güzâr

Âşık olmuş gâlibâ ol serv-i hoş-reftâra su

Fuzûlî (Mazıoğlu, 2002: 42).

Bu durum edebiyatımızdaki diğer divanlarda da işlenmektedir. Suyun başını taştan taşa vurarak akması hüsn-i talil yoluyla âşık olduğu serviden ayrılmasına bağlanmaktadır:

Kenâr-ı servden ayrılduğuna

Gezüp taşlarla gögsini döger şu

İbn-iKemâl (Demirel, 1996: 174).

Bâkî, divan şiirindeki âşık tipi de bu gazelde geniş bir şekilde işlemiştir. Âşık sevgiliden gelen her türlü derde, kedere rağmen onu her zaman seven, gün geçtikçe aşkı artan bir tiptir. Âşık için sevgilinin ayağı, ayak tozu, kısacası her şeyi çok değerlidir.

Bayte "e" assonansı ile "r" aliterasyonu ahenk katmıştır.

4. Zülfî sâhir turrası tarrâr şuh-ı şîve-kâr Çeşmi câdû gamzesi mekkâr dirsên işte sen

Saçı sihirci, alınıdaki kıvrıkcık saçlar yankesici, cilveli, şen, oynak, gözü büyücü, süzgün bakışı hileci dersên işte o sensin.

Saç siyah, düzensiz, dağınık, uzun vd. durumlarıyla âşığın aklını başından alır. Sihir yaparak insanın aklını başından almak, âşık etmek, kısaca istenilen her şeyi yaptırmak mümkündür. Sevgili de zülfünün büyüleyici özelliğiyle âşığı kendine bağlamıştır. Zülf ile sâhir kelimeleri arasında teşbih sanatı yapılmıştır.

Turra alma doğru dökülmüş, kıvrılmış, lüle lüle saçtır. Sevgilinin değerli hazinelerinin bulunduğu çehresine doğu kıvrımların eğilmesi, yankesicinin el uzunluğuyla hırsızlık yapmasına teşbih edilmiştir. Sevgilinin misk kokulu ayva tüyleri onun kıvrım kıvrım saçlarının yanak üzerine düşmüş gölgesidir:

'Anberîn hattun anun sâyesidür haddünde

Kim gönül bağlamaz ol turra-i 'anber- sâye

Bâkî (Küçük, 1994: 389)

Sevgili neşeli, şuh, hareketlerinde serbest olmakla birlikte işi cilve ve işve olan birisidir.

Sevgilinin gözü daima büyü gücüne sahiptir. Âşıkları büyülemekte üstüne yoktur. Bu yönüyle cadıya teşbih edilmiştir. Gamze süzgün bakış, çene ve yanak çukurluğu anlamlarına gelmektedir. Beyitte gözle ilgili başka bir benzetme daha kurduğu için buradaki gamzeyi çene veya yanak çukuru anlamıyla almak gerekir. Sevgilinin gamzesi âşığı hileyle kendine çeken hileciye benzetilerek teşbih sanatı yapılmıştır.

Zülf, turra, çeşm, gamze kelimeleri ve sâhir, tarrâr, cadı, mekkâr kelimeleriyle iki ayrı tenasüp sanatı oluşturulmuştur.

Sevgili bütün uzuvlarıyla âşığa hücum edip, gözleriyle de âşığın kanını dökmektedir:

Dahi Cemşîdi yâd eyler gözinden kan döker meclis

Mey-i gül-gûn sirişki câm çeşm-i hûn-feşândur

Bâkî (Küçük, 1994: 133).

Başka bir beyitte de keskinliğinin derecesini göstermek için gamze, Hz. Ali'nin ünlü kılıcı Zülfikâr'a teşbih edilmektedir:

Hançer-i gamze-i hûn-rîzüine tîg-i Hayderdür

Safha-i 'arızuna muşhaf-ı 'Osmân dirler

Bâkî (Küçük, 1994: 191).

Sevgilinin gözleri harami gibi kan dökerek âşığın sabrını, kararını ve aklını yağmalamaktadır:

Gözlerin sabr u karâr u 'aklı târâc itdiler

Şol harâmûler gibi kim kâr-bâna girdiler

Bâkî (Küçük, 1994: 213).

Âşık bunlardan şikâyetçiymiş gibi görünse de aslında o hâlden çok memnundur. Sevgilinin cevri ü cefası âşığa lutf u kerem gibi gelmektedir:

Yârdan cevri ü cefâ lutf u kerem gibi gelür

Gayrdan mihr ü vefâ derd ü elem gibi gelür

Bâkî (Küçük, 1994: 192).

'Âşık-ı bî-dillere cevri-i firâvân eyledün

Müstedâm ol dostum lutf itdün ihsân eyledün

Bâkî (Küçük, 1994: 267).

Turrâ, tarrâr, şîve-kâr, mekkâr kelimelerindeki ses tekrarları beyte ahenk vermiştir. Bunda "a" assonansı ve "r, ş" aliterasyonları etkili olmuştur.

5. Fûrkatünde teşne-leb hâtır-perîşân haste-dil Künc-i gamda bî-kes ü bîmâr dîrsen işte ben

Ayrılığında dudağı kurumuş, zihni karışık, gönlü hasta, gam köşesinde kimsesiz ve hasta biri dersen işte benim.

Beyit, fûrkatünde – perîşân - haste-dil, gamda – bî-kes - bîmâr kelimelerindeki düzenli leff ü neşr sanatı üzerine kurulmuştur.

Divan şiirindeki âşığın en belirgin özelliklerinden birisi sevgiliden devamlı ayrı olmasıdır. Âşık ayrılıktan dolayı ölümcül hasta olur, gece gündüz ağlar, daima kanlı gözyaşları döker. Geceler boyu çile çeken âşık susuzluktan dudakları

kurumuş, zihni karmaşık, gönlü hasta olarak kimsesiz bir şekilde dertler içinde yaşamaktadır:

Eylesün la'lini dermân dil-i bîmâra meded

Dostlar işte ben öldüm bana bir çâre meded

Bâkî (Küçük, 1994: 125).

Âşık daima sevgilinin kapısını beklemektedir. Bu sebeple aşk derdine müptela olup, hastalanmıştır:

Kapunda hâsıl itdi bu devâsuz derdi hep gönlüm

Ne derde mübtelâ oldı dil-i bîmârı görsünler

Bâkî (Küçük, 1994: 134).

Teşne-leb olan âşığa, sevgilinin lutfu, susuzluktan yanmış çiçekleri sulayan bulut gibi gelmektedir:

Sehâb-ı lutfun âbın teşne-dillerden dirig itme

Bu deştün bagrı yanmış Lâle-i Nu'mânıyuz cânâ

Bâkî (Küçük, 1994: 109).

Hatır kelimesi zihin, keyif, gönül anlamlarına gelmektedir. Haste-dil tamlamasındaki dil de gönül anlamında olduğu için, hatır zihin anlamında kullanılmıştır. Âşığın gönlü kırık olur. Ama yine de vefasız sevgiliye karşı sözünde dürüştür:

Dil-berün 'ahdi bütün ammâ vefâsı süst olur

'Âşıkun gönli şikeste 'ahd ü peymânı dürüst

Bâkî (Küçük, 1994: 114).

Beyitte üzerinde durulması gereken başka bir kelime de perişandır. Peri, cin taifesinin çok güzel olan bir cinsidir. Onu gören insanların dilleri tutulur, akılları baştan gider, yani perişan olurlar. Bütün güzellikleri bünyesinde toplayan sevgiliyi gören âşığın da akli başından gitmektedir.

Dertler içerisinde olan âşık, aynı zamanda hasta ve kimsesizdir. Onun hatırını soran, hâline acıyan, hatta ölüsüne gelecek kimsesi yoktur. Bu durum Necâtî Bey ve Fuzûlî'nin aşağıdaki beyitlerinde de görülmektedir:

Beni ağlan beni kim üstüme gelmez ölicecek

Bir avuç toprag atar bâd-ı sabâdan gayrı

Necati Bey (Tarlan, 1997: 520).

Yetdi bî-kesligüm ol gayete kim çevremde

Kimse yoh çizgine gird-âb-ı belâdan gayrı

Fuzûlî (Mazıoğlu, 2002: 200).

6. Gözleri sabr u selâmet mülkini târâc ider

Bir amânsuz gamzesi Tâtâr dirsen işte sen

Gözleri sabır ve selâmet ülkesini yağma eden, süzgün bakışı Tatar gibi kan dökücü olan, fırsat vermeyen biri dersen sensin.

Tatar; edebiyatımızda akıncı, çapulcu, zalim sıfatlarıyla kullanılır. Tatarların bu özelliklerine beyitte telmih yapılmıştır. Sevgili, keskin yan bakışlarından dolayı Tatar'a teşbih edilmiştir. Sevgilinin gözü; yay gibi kaşları, ok gibi kirpikleri ve öldürücü yan bakışlarıyla silahlarını kuşanmış bir yağmacıya teşbih edilmektedir. Gözün özellikleri dördüncü beyitte yine ele alınmıştır. Şair aşağıdaki beytinde de bahar bulutlarını yağmacı Tatar'a benzetmektedir:

Leşger-i ebr çemen mülkine akın saldı

Turma yağmada yine niteki yağı Tâtâr

Bâkî (Küçük, 1994: 39).

Sevgili, her an kan dökmeye, gönüldeki huzur ortamını talan etmeye hazır bir vaziyettedir. Tatar ile tarac, göz ile gamze kelimeleri arasında iki ayrı tenasüp sanatı yapılmıştır. Beyte "m ve s" sesleri ahenk katmıştır.

7. Bâkiyâ Fehâd ile Mecnûn-ı şeydâdan bedel

‘Âşık-ı bî-sabr u dil kim var dirsen işte ben

Ey Bakî, Ferhat ile çılgın Mecnun'un yerini tutan, sabırsız ve gönülsüz bir âşık kim var dersen, işte benim.

"Bâkiyâ" kelimesinde seslendiği için nida, şair kendini soyutladığı için tecrit sanatları yapılmıştır.

Beyitte Ferhat ile Mecnun'a telmih vardır. Ferhat, eski İran efsanesindeki Şirin'in âşığıdır. Şirin'in aşkıyla kendini dağlara vurmuştur:

Düşeli şîrîn lebün sevdâsına cânâ gönü

Hoş gelür Ferhâd-veş ben nâ-tevâna taglar

Bâkî (Küçük, 1994: 210).

Ferhat, Şirin'e kavuşmak için dağı yarmış ve ona cûy-ı şîr denilen suyu getirmiştir. Daha sonra Şirin'in öldüğü şeklinde yalan bir haber duyan Ferhat, balyozuyla kendini öldürmüştür:

Bir gonca benefşe koparup tâcına sokmuş

Taglarda külüng atduğı dem başına Ferhâd

Bâkî (Küçük, 1994: 122).

Edebiyatımızda aşk deyince akla gelen ilk kişi Mecnun'dur. Asıl adı Kays olan Mecnun, Leyla'nın aşkıyla aklını yitirmiştir.

Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin aşkları, mesnevilere temel konu olduğu gibi pek çok kaside ve gazelde de dile getirilmiştir. Bu şiirlerde şairler kendilerini Mecnun ya da Ferhat'ın yerine korlar. Yukarıdaki beyitte Bâkî, kendini zamanın bir Mecnûn'u, Ferhat'ı olarak görmekte, onların yerini tuttuğunu belirtmektedir. Bunu, şair başka bir gazelinde de işlemektedir:

Nice yıldur deşt-i gamdur cân-ı mahzûnun yiri

Ey saçı Leylâ virildi bana Mecnûnun yiri

Bâkî (Küçük, 1994: 439).

Başka bir divan şairimiz olan İshak Çelebi de aşk meydanında Mecnun'la aynı silsileden geldiğini söylemektedir:

Geçmişiz tâc u kabâdan olalı aşka mürid

Ger sorarsan bizi Mecnûn'a çıkar silsilemiz

İshak Çelebi (Akdemir, 1990: 290).

Şiirimizde şairler zamanla âşıklık bakımından kendilerini Mecnun'dan daha üstün görmüşlerdir. Bâkî, Fuzûlî ve Emrî'ye ait aşağıdaki beyitler bu durumu örneklemektedir:

Gönül teknil-i fenn-i 'aşk iden üstâd-ı kâmindür

Anun yanında kimdür Kûh-ken Mecnûn ne câhildür

Bâkî (Küçük, 1994: 155).

Hezâr mertebe 'aşkunda gâlibem Kaysa

Nihâyet ey sanem ol denlü iştihârum yok

Bâkî (Küçük, 1994: 252).

*İkisinün dahi bir benden özge vârisi yokdur
Cihânda ben var iken kim anar Ferhâd u Mecnûnu*

Bâkî (Küçük, 1994: 434).

*Mende Mecnûn'dan füzûn 'âşıklık isti 'dâdı var
'Âşık-ı sâdık menem Mecnûn'un ancak adı var*

Fuzûlî (Mazıoğlu, 2002: 96).

*Emriyâ Mecnûnu bir nakkâş tasvîr eylemiş
Gördüm anı ger za 'îf olaydı benzerdi bana*

Emrî (Saraç, 2002: 43).

Aklı başında olan âşık, Deli Mecnûn'dan daha fazla elem çekmektedir:

*Elemîn Kaysa kıyâs itme dil-i mahzûnun
'Aklı yog idi ne derdi var idi Mecnûnun*

Bâkî (Küçük, 1994: 269).

B. Şiirin Değerlendirilmesi

1. Vezin

Gazel remel bahrinin "*Fa'ilâtün fa'ilâtün fa'ilâtün fa'ilün*" vezniyle yazılmıştır. Bu ölçü Bâkî Divânı'ndaki 681 şiirden 158'inde kullanılmıştır. Bu da % 23.1 oranla en fazla kullanılan vezin olduğunu göstermektedir. Haluk İpekten'in 61 divanda yaptığı incelemede de bu kalıbın % 29.1 oranla Türk edebiyatında en fazla kullanıldığı tespit edilmiştir (İpekten, 1994: 306, 339).

Gazelde 24 tane imâle vardır. Beyitlerdeki imâleli heceler aşağıda italik olarak gösterilmiştir:

1. beyitte: *lebi, gonca, yüzi, gamda, andelîb-i,*
2. beyitte: *lebleri, saçları, yanağı,*
3. beyitte: *pâyine, su, gibi, 'âşık-ı,*
4. beyitte: *turrası, şuh-ı, gamzesi,*
5. beyitte: *fürkatünde, gamda, bi-kes ü,*
6. beyitte: *gözleri, mülkini, gamzesi, şabr u,*
7. beyitte: *ile, 'âşık-ı,*

Yukarıda da görüldüğü gibi bu imâlelerin 1'i Türkçe isim, 2'si Türkçe edat, 14'ü Türkçe ek, 1'i Farsça isim, 2'si Farsça edat, 4'ü Farsça ekten oluşmaktadır. Türkçe kelime ve ekler üzerinde imâlenin çok olmasına Türkçe'de uzun ünlü bulunmamasını sebep olarak gösterebiliriz.

Med, kapalı bir hecenin bir kapalı bir açık olarak okunmasıdır. Aruzda kusur sayılmadığı için şairler tarafından ahengi artırmak için kullanılmıştır.

Gazeldeki medler beyitleriyle birlikte italik olarak aşağıya alınmıştır.

1. beyitte: gül-zâr, zâr,
2. beyitte: refât,
3. beyitte: didâr,
4. beyitte: tarrâr, mekkâr,
5. beyitte: bîmâr,
6. beyitte: Tatâr,
7. beyitte: var,

Türkçe "var" kelimesinde med yapmak yanlıştır. Fakat şair, kafiye de var olan "a" sesinin de yardımıyla bu kelimeyi şiire ahenk verecek bir şekilde kullanmıştır. Aynı zamanda bu kelimenin medli okunması, beyitteki soruyu pekiştirmeye de katkı sağlamıştır.

Zihaf, kapalı olan bir hecenin vezin gereği açık okunmasıdır. Şairler tarafından iltifat edilmemiş, iyi karşılanmamıştır. Bâkî, mahlasını kullanırken vezne uydurmak için "Bâkîyâ" değil de "Bâkiyâ" şeklinde kullanmıştır. Bu durum Bâkî'nin başka şiirlerinde de görülmektedir.

2. Kafiye ve Redif

Gazelde "dîrsen işte sen / ben" çift / çapraz redif olarak kullanılmıştır (Aydemir ve Çeltik, 2005: 167-188). Redif sen ve ben zamirlerine eşit oranda dağıtılmıştır. Aşağıda beyit sayısı, mısra harfle gösterilmiştir:

Sen: 1a, 2b, 4b, 6b;

Ben: 1b, 3b, 5b, 7b.

Gazelin kafiyesini ise; "âr" sesleri oluşturur. Medli okumaya elverişli bir kafiye olması ahengin sağlanmasında etkili olmuştur.

3. Söz Tekrarları

Gazelde beyitler bazında söz tekrarı yoktur. Yek-ahenk olan gazelin bütününde ise söz tekrarları görülmektedir.

İşte 8, bir 4, ben 4, sen 4, leb 3, yüz 2, gül 2, gam 2, serv 2, âşık 2, gamze 2, bî- 2 defa geçmektedir. Görüldüğü gibi âşığın ve sevgilinin özelliklerini anlatan kelimeler daha fazla tekrar edilmiştir.

4. Ses Tekrarları

a. Paralelizm: "Paralelizm, şiir dilinde beyti oluşturan mısralar arasındaki benzer dil birliklerinin ve mütevâzin kelimelerin anlamla bütünleşen sesin eşliğinde paralel sıralanışını ifade eden bir terimdir." (Macit, 1996: 59)

Bâkî gazelinde hem ses hem de anlam bakımından birbirini tamamlayan kelimelere yer vermiştir. Gazeldeki paralel kelimeler aşağıda italik olarak yazılmıştır:

1. beyitte: Bir *lebi* gonca *yüzi* gül-zâr dirsen işte *sen*
Hâr-ı gamda 'andelîb-i zâr dirsen işte ben
2. beyitte: *Lebleri* mül *saçlan* sünbül *yanagı* berg-i gül
Bir semen-ber serv-i hoş-refât dirsen işte sen
3. beyitte: Pâyine *yüzler sürer* her serv-i dil-cûnun revân
Su gibi bir 'âşık-ı dîdâr dirsen işte ben
4. beyitte: *Zülfî* sâhir *turrası* tarrâr şuh-ı şîve-kâr
Çeşmi câdû gamzesi mekkâr dirsen işte sen
5. beyitte: Fûrkatünde *teşne-leb hâtır-perîşân haste-dil*
Künc-i gamda bî-kes ü bîmâr dirsen işte ben
6. beyitte: *Gözleri* şabr u selâmet mülkini târâc ider
Bir amânsuz gamzesi Tâtâr dirsen işte sen
7. beyitte ise paralellik bulunmamaktadır.

b. Armoni: Bir veya birkaç mısradaki seslerin birbirine uymasına, birbirleriyle bir manâya göre düzenlenmesine armoni denir (Macit, 1996: 68). Bu uyuma, ünlülerden oluşursa assonans ünsüzlerden oluşursa aliterasyon denir. Buna göre;

1. beyitte; *r* ve *d* sesleri aliterasyonu, *a*, *e* ve *i* asonansı,
2. beyitte; *mül*, *sünbül*, *gül* kelimelerindeki "-ül" sesleri ile *lebleri*, *saçları*, *yanagı* kelimelerindeki iyelik ekleri ahenk sağlamıştır. Bunlara bağlı olarak da *l*, *r* aliterasyonları ve *e*, *ü* asonansları,
3. beyitte; *yüzler*, *sürer*, *her*, *serv* ve *revân* kelimelerinde "-er" seslerinin tekrarı, *r* aliterasyonu ile *e* asonansı,
4. beyitte; *turrası*, *tarrâr*, *şîve-kâr* ve *mekkâr* kelimelerindeki ses tekrarları ve beytin tamamındaki *r*, *ş* aliterasyonu, *a*, *e*, *i* asonansları,

5. beyitte; *hâtır*, *haste*, *bî-kes*, *bîmâr* kelimelerindeki ses tekrarları ve beyitteki *b*, *k*, *t* aliterasyonları, *a*, *e* asonansları,

6. beyitte; *Tâtâr* ve *târâc* kelimelerinde *âr* sesleri, *r*, *s*, *z* aliterasyonları ve *a*, *i* asonansları,

7. beyitte; *b*, *d* aliterasyonları ile *a*, *e* asonansları gazelin bütünlüğü içerisinde ahengin sağlanmasına katkıda bulunmuşlardır.

Gazelin tamamına baktığımızda düz ünlülerin (*a*, *e*, *ı*, *i*) daha çok da düzenli olan (*a*, *e*) ünlülerin kullanıldığını görüyoruz. Bunlardan "*a*" kafiyede, "*e*" de redifte bulunduğu için ritmin sağlanmasında etkili olmuşlardır. Yine çok kullanılan "*i*" sesi de redifte bulunmaktadır.

Aliterasyonlar genellikle "*l*, *r*, *s*, *ş*, *z*" sürekli ünsüzleriyle yapılmıştır. Seslerin sürekli olup hemen kesilmemesi ritmin sağlanmasında çok etkili olmaktadır.

Hem redifte hem de kafiyede bulunmasından dolayı en fazla "*r*" aliterasyonu vardır.

5. beyitteki "*k*, *t*", 6. beyitteki "*s*" aliterasyonları sert ünsüzlerden oluşmuştur. Bu durum beyitlerin anlamlarıyla da örtüşmektedir. Sert ünsüzler 5. beyitte âşğın zor durumda oluşunun, 6. beyitte de sevgilinin acımasızlığının şiddetini hissettirmektedir.

5. Muhteva

Gazelde "*sen*" zamiri sevgilinin "*ben*" de âşğın yerine kullanılmıştır. Böylece paralel bir şekilde iki şahsın özellikleri sıralanmaktadır.

Sevgili:

Yüzü gül, gül bahçesi; yanağı gül yaprağı gibidir.

Onun dudağı gonca gibi küçük, şarap gibi tatlıdır.

Gözleri cadı, sabır ve selamet mülkünü yağma eden yağmacıdır.

Yan bakışı hileci, aman vermeyen yağmacı bir Tatar'dır.

Sümbül gibi olan saçları sihirci, saçlarının kıvrımları da yankesicidir.

Teni yasemin çiçeği gibi beyazdır.

Boyu servi gibi uzun olan sevgili aynı zamanda güzel yürüyüşlüdür.

Hoş edalıdır.

Âşık:

Âşık, gam, dert, tasa içerisinde inleyen bülbül gibidir.

Sevgiliye hasret, susuzluktan dudakları çatlamış, gam köşelerinde kimsesiz

ve hasta bir şekilde yatmaktadır.

Servi boylu sevgililerin ayaklarına yüzler süren, sevgilinin yüzüne âşık, sabırsız ve gönülsüz biridir.

Aşkın derecesi Ferhad ile Mecnun'dan daha fazladır.

Rakip:

Bu gazelde aşk üçgenindeki üçüncü kişi olan rakiple ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç

16. yüzyılın önemli şairlerinden olan Bâkî, divan şiirimizin gelişmesinde ve Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmasında büyük katkıda bulunmuştur. Bu yönüyle, ihtişam devrinin sultanı Kanunî Sultan Süleyman zamanında Bâkî de şairlerin sultanı olarak anılmıştır. Bu makalede Bâkî'nin bir gazeli klasik usulle şerh edilerek gazelde kullanılan sesler yapısal açıdan değerlendirilmiştir.

Şair, sen ve ben zamirlerini kullanarak divan şiirindeki sevgili ve aşığa ait motifleri bütün özellikleriyle işlemiştir. Âşık ile sevgilinin vasıflarını belirtirken "sen" ve "ben" zamirlerine eşit oranda yer vermiştir.

Bâkî, şiirinde söz ve ses tekrarlarına yer verirken beyitlerin anlamlarıyla da örtüşmesine dikkat etmiştir. Bu durum özellikle 5. ve 6. beyitlerde çok başarılı bir şekilde sağlanmıştır. 5. beyitteki "k, t", 6. beyitteki "s" aliterasyonları sert ünsüzlerden oluşmuştur. Sert ünsüzler 5. beyitte âşığın zor durumda oluşunun, 6. beyitte de sevgilinin acımasızlığının şiddetini hissettirmektedir.

Kaynakça

- Akdemir, Rıza, (1990), *Güldeste Türk Edebiyatından Seçilmiş Beyit ve Mısralar*, Ankara.
- Aydemir, Yaşar ve Çeltik, Halil, (2005), "Redife Farklı Bir Bakış: Çift/ Çapraz Redifle yazılmış Tek Kafiye Şiirler", *Bilig*, Sayı: 33, Bahar, s. 167-188, Ankara.
- Demirel, Mustafa, (1996), *İbn-i Kemâl Divânı Tenkitli Metin*, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit, (2000), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, İstanbul.
- Erdoğan, Mehtap, (2009), "Divan Şiirinde Mahallileşme Kavramı Ve Bâkî Divanı'nda Bazı Mahallî Unsurlar", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/5 Summer, s. 114-165.
- Erdoğan, Murat, (2007), *Bâkî Divanı'nda Bitkiler ve Çiçekler*, Elazığ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Eren, Abdullah, (2008), "Bâkî Divanı'nda Kırmızı Renk", *A.Ü. Türkiyat*

- Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 37, s. 31-68, Erzurum.
- Gültekin, Gül, (2008), *Bâkî Divanı'ndaki Kelime Grupları ve Söz Varlığı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- İpekten, Halûk, (1994), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul.
- İpekten, Halûk, (2007), *Bâkî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara.
- Koç Keskin, Neslihan, (2007), "Divân Şiirinde Senli Benli Gazeller Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 1, s.159-182, Ankara.
- Küçük, Sabahattin, (1994), *Bâkî Divânı Tenkitli Basım*, Ankara.
- Macit, Muhsin, (1996), *Divân Şiirinde Ahenk Unsurları*, Ankara.
- Mazıoğlu, Hasibe, (2002), *Fuzûlî ve Türkçe Divânı'ndan seçmeler*, Ankara.
- Öztürk, Furkan, (2006), *Bâkî Divanı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Pala, İskender, (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara.
- Pekyürek, H. Emre, (2007) *Bâkî Divânı'nda Maddî Kültür*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Saraç, M. A. Yekta, (2002), *Emri Divânı*, İstanbul.
- Sevgi, Ahmet, (2009), "Bâkî'nin Ancak Redifli Gazeline Yazılan Tahmis ve Tesdisler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı, Sayı: 39, s. 385-393, Erzurum.
- Tarlan, Ali Nihat, (1997), *Necâtî Beg Divânı*, İstanbul.